

המאפיינים המרכזיים של השמועות שנופצו ברשתות החברתיות בישראל בגל הראשון של נגיף הקורונה

עדי שלם-רבינוביץ, הודיה אביקסיס,
הודית יחזקאלי ואזי לב-און

שמועות נפוצות בהקשרי משברים ואסונות; אנשים מפיצים אותן בניסיון ליצור סדר, להעניק משמעות או לנהל סיכונים במצבים מעורפלים. נגיף הקורונה הפך את שגרת חיינו ועורר חששות מפני דרכי ההפצה, ההידבקות וסיכויי ההחלמה, שהביאו לריבוי שמועות. ריבוי השמועות ניזון גם מהזמינות הגבוהה של הרשתות החברתיות וממרכזיותן בקבלת מידע והפצתו.

מה אפיון את השמועות שנופצו ברשתות החברתיות בישראל בחודשים הראשונים של משבר הקורונה? לצורך מענה על שאלה זו נאסף מידע על כמאה שמועות מאתרי שמועות ומתשואול אנשים מקבוצות גיל ומאזורים שונים בישראל. רובן המוחלט של השמועות עסק בתחום הבריאות, ומיעוטן נגע בהיבטים אחרים של המגפה.

שמועות: רקע תיאורטי

שמועה היא מידע שמקורו אינו ברור (Buckner, 1965; Rosnow & Fine, 1976), והמפיץ אינו יודע אם המידע אמיתי או שקרי. כל קורא מעריך את רמת אמינות השמועה בשיעור שונה (Jaeger, Anthony & Rosnow, 1980).

שמועות יכולות להתפשט בהקשרים רבים, אך הן נפוצות במיוחד בהקשרי משברים ואסונות (Liu, Burton-Jones & Xu, 2014). מהספרות המחקרית עולה כי אנשים מפיצים שמועות בניסיון ליצור סדר, להעניק משמעות או לנהל סיכונים במצבים מעורפלים (Bordia & DiFonzo, 2007): אסונות, מלחמות, משברים כלכליים, ביטחוניים, בריאותיים וכדומה. למשל, באסונות עשוי לחלוף זמן רב עד שיודעים את הגורמים של האסון והשלכותיו. עובדה זו משמשת כזרז להפצת שמועות מפני שאנשים אינם מקבלים במהירות את המידע (Comfort, Ko & Zagorecki, 2004; Zook et al., 2010) ונוטים למלא את החסר בשמועות (Stephens & Malone, 2009).

בסוף מלחמת העולם השנייה פרסמו גורדון אולפורט וליאו פוסטמן (Allport & Postman, 1945) מחקר שבו הם טענו כי שמועות נוצרות במצבי עמימות. לטענתם, כאשר העתיד לוט בערפל והמצב העמום חשוב לאזרחים, ייווצרו שמועות. הם תיארו

את פרשת פרל הארבור שבו ההלם הראשוני טלטל את ערוצי התקשורת והאזרחים חשו חוסר ודאות. ההלם וחוסר הוודאות היו קרקע פורייה וחסרת תקדים להפצת שמועות בקנה מידה נרחב, שכונו "שמועות פרל הארבור".

שנים לאחר מכן הציג ראלף רוזנו את תיאוריית ה־Sensemaking הטוענת כי התפקיד העיקרי של העברת שמועות הוא התמודדות עם תחושות חרדה ואי ודאות. רוזנו (Esposito & Rosnow, 1984; Rosnow, 1980) טען שככל שהמצב נתפס מלחיץ ומעורפל יותר גובר הצורך לפרש אותו, לנסות ליצור משמעות ברורה ודרכים כדי להקל על תחושת אי הבהירות. הוא (Rosnow, 1974) הגדיר שלושה גלים של התפשטות שמועות: השלב הראשון – היווצרות השמועה, ובו נרקם סיפור בכוונה או שלא בכוונה; השלב השני – התפשטות השמועה והפצתה בקרב אנשים רבים; השלב השלישי – שליטה בשמועה, כלומר הסיפור מתפוגג ואת מקומו תופסים נושאים אחרים שעל סדר היום.

שמועות ברשתות חברתיות

אנשים מבקשים לקבל עובדות ממקורות רשמיים ובלתי רשמיים בעיתות שגרה, אך במיוחד בזמן חירום (Bates & Callison, 2008; Sweetser & Metzgar, 2007), באמצעות שיתוף מידע דרך מכרים וחברים באמצעי תקשורת מבוססי היכרות, כמו ווטסאפ ואימייל (Palen & Liu, 2007; Stiegler, Tilley & Parveen, 2011). אנשים מחפשים מידע גם כאשר אינם מכירים את המוען, בעיקר בטלוויזיה ובאינטרנט (Lev-On & Uziel, 2018; Boyle et al. 2004). כיום, בשל הזמינות הגבוהה ונגישות אמצעי התקשורת החברתיים, אנשים מסתמכים באופן משמעותי על רשתות חברתיות כדי להשיג מידע (Palen & Liu, 2007; Lev-On, 2012; Lev-On & Uziel, 2018). אם בעבר נדרש לשמועות זמן רב כדי לחלחל לידיעת הציבור כיוון שהן הועברו רק מפה לאוזן, כיום מאפשר האינטרנט להפיץ שמועות במהירות רבה למספר רב של אנשים (Hagar, 2013; Simon et al., 2016).

קרייג סילברמן (Silverman, 2015) טען כי כלי תקשורת מקוונים ממלאים תפקיד מרכזי בהפצת שמועות בשל מהירות העברת המסרים החוזרים ברשתות החברתיות (Kwak et al., 2010); לכן התפשטות השמועות, במיוחד שמועות כוזבות, עלולה להיות הרסנית, במיוחד במצבי אסון (Tierney, Bevc & Kuligowski, 2006). דוגמה לכך הוא מבצע "צוק איתן" (Lev-On & Uziel, 2018), שבמהלכו הופצו שמועות רבות, חלקן נכונות חלקן כוזבות, כמו משפחה שקיבלה הודעת ווטסאפ שבנה הלוחם נהרג. בריאיון בכתבה עיתונאית סיפרה המשפחה כי גילתה לבסוף שהבן חי, אולם התקשתה להתאושש מהשמועה האכזרית. נוכח ריבוי השמועות השיק צה"ל קמפיין פרסומי בשנת 2016 כדי לעצור את תופעת הפצת השמועות ברשתות החברתיות, במיוחד ברשת ווטסאפ, בעיקר בהקשר לזמני חירום ולדיווח על נפגעים וחללים (אברבך, 2016).

רשתות חברתיות רבות מבוססות על קשרים חברתיים שמסייעים להפצת שמועות. אנשים נוטים להאמין למידע שהם מקבלים מהסביבה הקרובה והמוכרת להם ולא מזרים,

וכך תורמות הרשתות החברתיות ליצירת אמון בשמועות ולהפצתן (Garrett, 2011). חוקרים הראו כי בעת משבר אנשים מבקשים לקבל מידע על קרוביהם ופונים לחברים שהם כמעט אינם בקשר איתם דרך המדיה החברתית במטרה לקבל את המידע הזה (Abbasi et al., 2010; Hagar, 2013).

המדיה החברתית מגבירה את מעורבות האזרחים בתקשורת ובפוליטיקה ומאפשרת להם להפוך ליוצרי תוכן ומפיצי, ובעצם להפוך ל"עיתונאים אזרחים" (Hagar, 2013). השילוב בין המספר העצום של מקורות מידע רשמיים ובין התוכן שיוצרים האזרחים ואשר מופץ באמצעות המדיה החברתית, מוסיף לעומס המידע בעיתות משבר. עומס המידע מגביר את אי הוודאות ואת הקושי לקבל החלטה ולסנן את מקורות המידע האמינים. לכן, כאשר ערוצי מידע רשמיים אינם עונים על שאלות מהותיות, ממלאים את החסר ערוצים לא רשמיים (Starbird et al., 2012).

שמועות בהקשרים בריאותיים

שמועות בתחום הבריאות בעייתיות במיוחד לא רק מפני שהן מופצות מהר יותר מידיעות מבוססות בתחום זה (Vosoughi, Roy & Aral, 2018), אלא גם משום שהן עלולות לגרום לאנשים להתנהג באופן שגוי מבחינה בריאותית ואף לפגוע במאמצי המוסדות האחראים לניהול בריאות הציבור (Jolley & Douglas, 2014; Lee & Oh, 2017; Pluviano, Watt & Della Sala, 2017).

מחלת האיידס (HIV) היא דוגמה להתפשטות שמועות בהקשר הבריאותי. היא נתגלתה במדינות המערב בסוף שנות השבעים של המאה העשרים, והייתה אחת המחלות המדוברות והנחקרות ביותר. מחסור במידע מהימן על המחלה וחרדה חברתית הביאו להתפשטות שמועות (Heller, 2015) בחברה האמריקנית: רק אנשים הומוסקסואליים יכולים להידבק באיידס (Fumento, 1990); אפשר להידבק ממגע בידית הדלת, במושב האסלה או בבריכת שחייה (Kimmel & Keefer, 1991); האיידס פותח בידי סוכנות הביון המרכזית (CIA) כדי להרוג אפרו-אמריקנים והומוסקסואלים (Turner, 1993) ועוד. ככל שהמידע היה רשמי ומוצק פחתה החרדה הכללית מפני מחלת האיידס והשמועות על המחלה פחתו (Osmond, 2003).

ב-2002 התפשטה בסין מגפת הסארס (SARS). התקשורת הסינית לא דיווחה על המחלה כלל עד תחילת 2003, כאשר עיתונים באחד ממחוזותיה החלו לדווח על המגפה (Zhang & Fleming, 2005). בשל העובדה שהמגפה לא פורסמה בערוצים הרשמיים התפשטו השמועות במהירות רבה. ריבוי השמועות עורר בהלה בציבור וגרם לו להאמין, למשל, ששתיית חומץ אורז תגרום למשתמשים להיות פגיעים פחות למגפת הסארס ולשם כך עליהם לאחסן אורז ומלח (Wong, 2003).

מחקר הראה שאנשים הסובלים מחרדה בריאותית נוטים לשתף אחרים בשמועות כדי להקל על העומס הנפשי שלהם (Anthony, 1973; Pezzo & Beckstead, 2006). התברר

ששמועות נוצרות ומשותפות במצב של חרדה בריאותית בנושא שהוא רלוונטי אישית (Bordia & Difonzo, 2004). מחקר שבדק את הקשר בין חרדה בריאותית למידת שיתוף השמועות מצא כי אנשים חרדים בריאותית משתפים יותר בשמועות (Oh & Lee, 2019). אנשים בעלי אוריינות בריאותית נמוכה נוטים להימנע מעיבוד ומחיפוש אחר מידע רפואי מורכב (von Wagner, Semmler, Good & Wardle, 2009), מה שעשוי ליצור תלות ברמזים אינטואיטיביים שהם מקבלים ושופטים מידע (Oh & Lee, 2019). כמו כן, אנשים אלה חשופים יותר להטיות בקבלת החלטות (Swindell, McGuire & Halpern, 2010), ואילו אנשים עם אוריינות בריאותית גבוהה ככל הנראה יבדקו ויאמתו בצורה מקיפה יותר את המידע הבריאותי המקוון שהם מקבלים (Diviani et al., 2015).

חשיבות מקור השמועות

מודל סבירות העיבוד, המתייחס לאופן שבו אנשים מעבדים כל מידע שהם נחשפים אליו, קובע כי מקבלי מסרים יכולים לעבד אותם בשני נתיבים: מרכזי והיקפי. בנתיב המרכזי אנשים מעבדים את המסר באופן עמוק (Petty & Cacioppo, 1986), ואילו בנתיב ההיקפי עוסקים מקבלי המסר פחות בתוכנו ומתמקדים ברמזים סביבו, כגון אמינות מקור המסר (Pornpitakpan, 2004). מכאן שמשנתנה שעשוי לזרז הפצת שמועה הוא זיהוי השמועה עם מקור אמין (אף שאינו בהכרח כזה במציאות). אמינות מקור המסר מתייחסת לתקפות שמייחס הקהל לטענות הדובר, וכוללת בתוכה גם את נושא המומחיות, שהיא המידה שבה הדובר נחשב כמי שמסוגל להעלות טענות נכונות (Hovland, Janis & Kelley, 1953; McCroskey, 1966). מחקרים הוכיחו כי אמינות מקור משפיעה ישירות על תהליך השכנוע (Crano, 1970; Crisci & Kassinove, 1973; Gangloff, 1981; Manfreda & Bright, 1991). מחקרים רבים בחנו כיצד אנשים קובעים את רמת האמינות של מידע רפואי המפורסם באתרי אינטרנט שונים (Hu & Sundar, 2010; Sundar & Nass, 2001; Spence et al., 2008; Wang et al., 2013). לעומתם מחקרים מעטים חקרו כיצד אנשים קובעים כי מידע רפואי שפורסם ברשתות החברתיות אמין. בין מעט המחקרים הנוגעים לרשתות החברתיות בהקשר זה אפשר למצוא את מחקרם של פטריק ספנס ואחרים (Spence et al., 2013), שבחנו בין השאר את נושא האמינות בהקשרים רפואיים ברשתות החברתיות בקהילת האפרו-אמריקנים. גם מחקרם של שיאלינג ליין, פטריק ספנס וקנת לכלן (Lin, Spence & Lachlan, 2016) בדק את הערכת אמינות המקור ברשתות חברתיות בנושאים רפואיים, ומצא כי אנשים נוטים להחשיב מידע כאמין יותר אם יש בו מידה של סמכותיות.

השמועות בהקשרים של הקטנה והגדלה

הספרות מלמדת על שני סוגים של שמועות: האחד, שמועות "אימה" (Dread) המתייחסות לאירוע או תוצאה מפיחדים או לא רצויים; השני מתייחס לשמועות "משאלה" (Wish)

שמביעות תקווה לתוצאה חיובית או רצויה. מהן עולה לעיתים תקווה לסיום סיטואציה קשה (Allport & Postman, 1947). לעיתים קרובות נפוצות שמועות אימה יותר משמועות משאלה (Rosnow, Esposito & Gibney, 1988). עניין זה עולה בקנה אחד עם דברי דניאל כהנמן ועמוס טברסקי (Kahneman & Tversky, 1979), שטענו כי אירועים או מידע שליליים מטביעים חותם עמוק יותר מאשר אירועים ומידע חיוביים.

השמועות בהקשר של נגיף קורונה

בסוף שנת 2019 התגלה בסין נגיף הקורונה (COVID-2019). הנגיף הביא להתפרצות חמורה של מחלות נשימה קשות והפך במהרה למגפה עולמית שהשלכותיה מרחיקות לכת וחסרות תקדים בעידן המודרני. הנגיף הפך את שגרת חיינו והעלה חששות מפני דרכי ההפצה, ההידבקות וסיכויי ההחלמה ממנו, מה שגרם לריבוי שמועות שמנסות לעשות סדר בערפל.

בעוד גורמים במערכת הבריאות מנסים להתמודד עם הנגיף ולהקל על ההשפעות המזיקות לבריאות האוכלוסייה בעולם, עלה איום נוסף: חשיפה תקשורתית עולמית (Ni et al., 2020) (Garfin, Silver & Holman, 2020) למשבר שהתעצמה ברשתות החברתיות. המגפה הביאה להפצת שמועות שעסקו בתוצאות, במניעה ובהחלמה מהמחלה. המידע השגוי דחק הצידה התנהגויות בריאות של הציבור ועודד שיטות מוטעות שמגבירות את התפשטות הנגיף ובסופו של דבר גורמות לתוצאות בריאותיות גרועות גופניות ונפשיות (Tasnim, Hossain & Mazumder, 2020). למשל, באיראן דווח על הרעלת מתנול שהביאה למותם של מאות אנשים במדינה. אירוע זה התרחש בעקבות הפצת שמועה שטענה כי שתית אלכוהול יכולה לרפא או למנוע הידבקות בקורונה (Aghababaeian, Hamdanieh & Ostadtaghizadeh, 2020). בארצות הברית דיווחו על שתיית אקונומיקה בשל האמונה בחומרים המחטאים שבה (Merchant & Lurie, 2020). כמו כן דווח על "פתרון קסם מינרלי" (Miracle Mineral Solution) כתרופה לנגיף הקורונה: תמיסה שהכילה כלור דו חמצני, נתרן כלוריד וחומצה אצטית (Chary et al., 2020). מיתוס פופולרי נוסף היה שתרופות ביתיות יכולות לרפא או למנוע מאנשים לחלות בנגיף, כמו נטילת ויטמין C ואכילת שום המתוארים כתרופות פלא, למרות היעדר ראיות לכך (Mian & Khan, 2020).

יש שמועות שלא שיבשו את התנהגות האזרחים, אך פגעו באמון הציבור בנציגיו. כך למשל נפוצו באינטרנט תיאוריות רבות על מוצאו של הנגיף כאילו נוצר באופן מלאכותי (Mian & Khan, 2020). עוד נפוצה שמועה שהתפרצות המגפה קשורה להפעלת טכנולוגיית הטלפונים הניידים G5 והצבתן של אנטנות חדשות (Bruns, Harrington & Hurcombe, 2020). להפצת מידע כוזב יש השלכות רבות, ובהן זלזול במקורות אמינים ובלבול של הציבור, שעלולות לתרום בעקיפין להתפשטות רבה יותר של הנגיף (Mian & Khan, 2020).

אפשר להסביר השפעות אלה על בריאות הציבור במרכזיותן של המדיה החברתית. לא זו בלבד שהנגיף עצמו התפשט והדביק במהירות רבה, גם המידע הרשמי והמידע השגוי על ההתפרצות והמחלה נפוצו במהירות ויצרו בהלה בציבור. מנכ"ל ארגון הבריאות העולמי (WHO), ד"ר טדרוס אדהנו גברהיסוס, אמר בפברואר 2020 כי "מידע מוטעה על נגיף הקורונה עשוי להיות הדבר המדבק ביותר" (Depoux et al., 2020). שאלת המחקר שלנו הייתה מהם התכנים והמאפיינים המרכזיים של השמועות שנפוצו בישראל בנושא נגיף הקורונה. מחקרים שעוסקים בשמועות מתמקדים ככלל בסיבות להפצתן ובהשפעותיהן על קוראיהן (למשל Kwon et al., 2013; Rosnow, Esposito & Gibney, 1988; He, Yang, Xiong & Lai, 2019). כאן עסק בתוכן השמועות ובמאפייניהן ומכאן ייחודו, בוודאי בהקשר הישראלי. הבחירה בישראל כמקום איסוף הנתונים נבעה מסיבות מספר: רוב הישראלים (6.7 מיליון) מחוברים לרשתות החברתיות ולאיינטרנט שנחשב מוצר צריכה בסיסי בישראל. הישראלי הממוצע מבלה כחמש שעות ברשתות החברתיות ובגלישה באיינטרנט (דו"ח בזק, 2020). כמו כן בישראל יש מקרי חירום רבים (Navrátil & Navrátil, 2015), והאוכלוסייה לפיכך רגילה לשמועות על אירועים חריגים מעין אלה, כמו למשל באירוע חטיפת שלושת הנערים ביוני 2014 שסביבו התפתחו שמועות שונות (Simon et al., 2016), או לפני חדירת האינטרנט, למשל בזמן מלחמת שלום הגליל (1982) שבה (ועוד לפנייה) היו שמועות רבות (Hobfoll & London, 1986).

מתודולוגיה

השיטה שנבחרה לביצוע המחקר היא ניתוח תוכן איכותני על השמועות בנושא הקורונה. איסוף שמועות הוא אתגר משמעותי במחקר מסוג זה מפני שאין מאגר רשמי שבו אפשר למצוא את כל השמועות שהופצו על הקורונה. לכן היה צורך לייצר מאגר כזה. בשלב הראשון של המחקר סקרנו את נושא הקורונה עצמו כדי לקבל תמונה רחבה על המחלה, תסמיניה, אופן הפצתה והשלכותיה. לאחר מכן פנינו לאתר "לא רלוונטי" שמאמת שמועות בנושאים שונים מול גורמים רשמיים. מהאתר דלינו את כל השמועות בנושא הנגיף (סך הכול 68 שמועות). כמו כן קיימנו ריאיון עם מנהל האתר ומקימו, מר חנן כהן, על האופן שבו שמועות מגיעות אליו, והסינון האישי שהוא עושה לתכנים עד לפרסומם באתר כשמועות.

בריאיון עלה כי גם מכון דוידסון (הזרוע החינוכית של מכון ויצמן למדע) אוסף באתרו ידיעות שונות בנושא הקורונה ובודק את אמיתותן. הוספנו גם את השמועות האלה למאגר שלנו (סך הכול 32 שמועות). לאחר קיזוז השמועות הכפולות נותרנו עם שמונים שמועות. פנינו לעורך האתר של מכון דוידסון ושאלנו אותו מהיכן מגיעות השמועות המופיעות במאגר שבאתר, והוא השיב שהם מסתמכים על שמועות שעולות

בקבוצת הפייסבוק שלהם ועל מידע בתקשורת. צוות הכותבים שלהם בודק את המידע טרם פרסומו כשמועות.

השמועות התפרסמו באתר "לא רלוונטי" בין התאריכים 2 בפברואר 2020 עד 4 באוקטובר 2020, ובאתר של מכון דוידסון בין התאריכים 12 במארס 2020 עד 5 ביולי 2020. כל השמועות שנאספו התפרסמו סביב הגל הראשון של התפרצות הנגיף בישראל. בשל אי הוודאות הגבוהה שאפיינה את תקופת הגל הראשון נוצרה חממה להתפתחות שמועות, ובדיעבד אפשר לומר שבתקופה זו נוצרו ונאספו שמועות רבות יותר (ככל שעבר הזמן המידע היה אמין יותר ולכן הופיעו פחות ופחות שמועות) מאשר בגלים הבאים. אפשר גם לומר שלו ערכנו את המחקר בשלב מאוחר יותר של המגפה הוא היה עוסק בשמועות שדנות בחיסונים נגד הקורונה (הנושא החם ביותר, נכון לכתיבת שורות אלה). בשלב השני של המחקר, כדי לחזק את תוקפו הועבר שאלון אינטרנטי שכלל את רשימת השמועות שנבנתה קודם. המשיבים נתבקשו לציין אם שמעו את השמועות הכלולות בשאלון או לא, ולהוסיף שמועות נוספות ששמעו ושלא היו כלולות בשאלות. מטרת העברת השאלון הייתה לדלל שמועות שוליות שאיש מציבור הנבדקים לא שמע עליהן ולהוסיף שמועות משמעותיות שלא הופיעו בו קודם, אך שאנשים נחשפו אליהן. על השאלון ענו 45 משיבים אנונימיים. הוא הופץ בקרב שכבות גיל שונות עקב הערכה שמבוגרים וצעירים נחשפים לשמועות שונות באופן שונה. לאחר חשיבה משותפת הוחלט להסיר מהרשימה 11 שמועות שאיש מהמשיבים לא שמע עליהן או שמשיב אחד בלבד שמע עליהן. כמו כן המשיבים הציגו שמועות נוספות שלא נמצאו במאגר שלנו, ולכן כשהיה אזכור של אותה שמועה פעמיים או יותר (2.5%) מכלל השמועות שהציגו המשיבים, הוספנו אותה לרשימה. כך נוספו תשע שמועות, ורשימת השמועות מנתה 78 שמועות. רובן הגדול של שמועות אלה התייחס לנושאים רפואיים או בריאותיים; רק 16 שמועות עסקו בנושאים אחרים הקשורים לנגיף. הדבר יכול להבהיר את חשיבות המשבר הבריאותי על פני הנגזרות הכלכליות או הפוליטיות שלו (לפחות בתחילת המגפה). הוחלט לכן להתמקד בנושאים רפואיים ובריאותיים, ולהסיר מהמאגר שמועות שעסקו בנושאים אחרים. כתוצאה מכך נותרו במאגר הסופי 62 שמועות. לאחר שבחנו את כל השמועות ובניית תמות ראשוניות, עשינו סיעור מוחות נוסף ואחריו זיקקנו את הרעיונות לכמה תמות מרכזיות. בתום בדיקה נוספת של כל השמועות הגענו ל-95 אחוז הסכמה על אופן הקידוד בינינו, החוקרים.

ממצאים

התמה המרכזית, שהיא תוכן הקשור בהבנת המגפה, חולקה לתת-תמות. למעלה משליש מהשמועות (23 שמועות מהמאגר) עסקו בדרך הפצת הנגיף (37%) כמו למשל: "כמה זמן הנגיף שורד על משטחים?" (25.3.2020)¹

תבלין לקציצות נגד הנגיף. מתוך דף הפייסבוק של "תבליני השחר".
<https://m.facebook.com/shacharspices/>

מעניין שמפיצי השמועות כמו זו המופיעה מעלה טרחו ליצור תמונה שמתאימה לה, ולתרגם אותה לעברית. שמועות אחרות היו קשורות להתפשטות הנגיף ודעיכתו: "הדיווחים של WHO ואחרים מראים על תפוצה והתפשטות נמוכה של הנגיף באזורים חמים. כל הדיווחים לאזור בו נמצאת ישראל מראים שהנגיף נמצא החל מחודש אפריל בדעיכה והיעלמות" (15.4.2020).

כשליש נוסף (19) מן השמועות עסק בדרכים למניעת הידבקות (31%). לדוגמה: "מסתבר שמינון שבועי של 400 מ"ג הידרוכלורוקווין (PLAQUENIL) עשוי למנוע את התפתחות וירוס הקורונה בגוף" (23.3.2020). היו אף היו שמועות מגוחכות כגון: "תבלין של קציצות עוזר במניעת קורונה" (18.3.2020).

נתון זה גדול יותר מן השמועות שעסקו באמצעים לריפוי קורונה (14 שמועות שהן 23%), שהרי אנשים מעדיפים על פי רוב למנוע מראש הידבקות מאשר לרפא את המחלה: "...בקשר ליעילותו של עץ מרפא ידוע ששמו 'שרף עץ הלבונה' במיגור תסמיני הקורונה מאנשים..." (26.4.2020), או "נגיף הקורונה יכול לרפא את עצמו על ידי קערה עם מי שום טריים מבושלים" (16.3.2020).

כמו כן הופיעו תשע שמועות עסקו במקור הנגיף (15%), במטרה להבין כיצד נוצר הנגיף והיכן: "הפרופסור היפני לפיזיולוגיה או רפואה, פרופסור ד"ר טאסוקו הונג'ו, עורך היום סנסציה בתקשורת באומרו כי נגיף הקורונה אינו טבעי" (27.4.2020). רק מעט שמועות עסקו בחיסונים (3%) ובניסויים (3%), והן התאפיינו בניתוק מהמציאות: "חשוב שתדעו שממחר, 1.5, נכנס חוק שמאשר ביצוע ניסויים בבני אדם, ויכול לעקוף את תהליך הסכמת האדם אם יש מצב חירום רפואי" (3.5.2020).

קורונה על משטחים. מתוך מאמר שיווקי על חיטוי נגד נגיף קורונה באתר "זיסמן הדברות".
<https://bit.ly/3BsJHIX>

ציון מקור (מוסד או מומחה) בגוף השמועה

התמה השנייה שהקיפה כשליש (22) מכלל השמועות היא עשיית שימוש בשם של מוסד או של מומחה (34%) בתחום הרפואי מהארץ או מחו"ל, במטרה לנסות לאשש את מהימנות השמועה. 12 (55%) שמועות נקבו בשם של מומחה ומעט פחות מכך (עשר) נקבו בשם של מוסד (45%). בחלוקה לפי מומחה או מוסד בארץ או בחו"ל נמצא כי רוב השמועות (תשע) הובאו בשם מומחה מחו"ל (41%), למשל: "ד"ר לי-מנג יאן, וירולוגית סינית בכירה, טוענת: 'הנגיף הונדס במעבדה ושוחרר כדי להסב נזק. יש לי הוכחות שייצאו בקרוב'" (23.9.2020).

כרבע מהשמועות (שש) הובאו בשם מוסד מחו"ל (27%), כגון בתי חולים ואוניברסיטאות מרחבי העולם וארגון הבריאות העולמי (WHO): "ארגון הבריאות העולמי מזהיר מפני נטילת תרופות מסוג איבופרופן כשיש סימפטומים של קורונה. תרופות מסוג זה יכולות לגרום להתפשטות המחלה" (18.3.2020).

לעומת השימוש הנרחב בשם של מוסד או של מומחה מחו"ל, השימוש במוסד או במומחה ישראלי היה נמוך באופן משמעותי. כרבע (חמש) מהשמועות הובאו בשם מוסד ישראלי (23%) דוגמת עיריות, קופות חולים ובתי חולים: "בית חולים איכילוב יוצא היום בהצהרה גורפת שהקורונה לא מגפה, לא חירום ולא נעלים. עידית מטות, ראש מחלקת קורונה באיכילוב: אדווה זה לא גל, לא מבינה למה צריך מסיכות, צריך לטפל בחולים אחרים שהזנחנו" (28.6.2020).

רק כעשירית (שתי שמועות) הובאו בשמו של מומחה מישראל (9%): "אני מדען ביוכימאי בעל תואר PhD ממכון ויצמן ופרופסור במספר מוסדות אקדמיים... בדיקה בסיסית לעקומת הגידול מראה שהגידול אינו לוגריתמי והנגיף נמצא מזה שבועיים בסוף הפאזה הסטטציונרית, כלומר בדעיכה ותמותה" (15.4.2020).

באחוז משמעותי של התמות שבהן צוין שם של מקור עלו נושאים שחזרו על עצמם בגוף השמועה. בשמועות עם שם של מקור צוין קיומן של הוכחות בגוף השמועה, אשר מטרתן לבסס ולתת תוקף לדבריהם של המומחה או המוסד שאמר אותם. נקודה זו חזרה על עצמה בתדירות גבוהה. היא חוזרת (לעיתים פעמים מספר באותה שמועה) בתשע מהשמועות בתמת מקור השמועה.

יש שמועות שהביאו קישור למקור חיצוני שיאמת ויחזק את דבריהם מול מחקרים שהם, כותבי השמועות, מגדירים כמהימנים, למשל: "לציבור הספקנים. זה לא רק המחקר האינדונזי, יש כבר מחקרים סופר רציניים [דוגמת] Randomize double blind וכו' שנעשו על ויטמין די וזיהומים בדרכי הנשימה. כולל מטה אנליסיס של ה-British medical journal" (14.7.2020). או שמועה שהופצה בשם ארגון הבריאות העולמי: "...ההסבר המדעי בפנים: WHO Now Officially Recommends to Avoid Taking Ibuprofen For COVID-19 Symptoms" (18.3.2020).

כותבי שמועות אחרות טענו כי דבריהם מבוססים או הביאו הוכחות שאינן מעוגנות במחקר. כאלה היו שמועה על פריצת דרך של מדען חרדי: "התרופה נמצאה יעילה ב-100% מהחולים בניסוי שנערך בחמישה בתי חולים בארה"ב" (22.3.2020), או דבריו של ד"ר ריצ'רד צ'אנג: "עשורים של מחקרים קליניים ומקרים קליניים, מראים שיש לנו מספיק עדות להראות שוויטמין סי מסוגל להרוג וירוסים בגוף [...] ל-NIH יש מסמך רשמי שמראה שוויטמין סי בטוח במינון גבוה של 90, 100 גרם עד 1.5 גרם לק"ג משקל גוף" (11.3.2020).

נקודה נוספת שעלתה בשמונה שמועות שבהן הופיע שם של מקור הייתה גיבוין בנתונים מספריים חסרי קשר למציאות ולמחקר, שמצביעים על הבנה והתמצאות של החוקר בנושא השמועה ולשוות לדבריו מידה של אמינות. חלק מהשמועות דיווחו על מספרים של חולים או מתים (שהתבררו כשגויים), למשל דבריה של הרופאה רותם ענבר: "עד כה אובחנו בישראל 40000 נשאים/חולים – בהנחה שגילינו שלישי, או פחות, יש אולי 150,000, ומתוכם 380 מתים" (19.3.2020). "בקרוב מאושפזים בבית

החולים באינדונזיה עם קורונה [...] שהיה להם מחסור חמור בוויטמין די, 98.9% מתו" (14.7.2020).

נוסף על אלה היו שמועות שהכילו נתונים מספריים הקשורים לתרופות נגד הקורונה, למשל: "ד"ר ולדימיר זלנקו טיפל ב-699 חולי קורונה בעזרת הידרוקסיכלורוקווין, אבץ, סולפט ו-Z-Pack. התוצאה היתה: 0 מתים, 0 מונשמים, 4 מאושפזים" (1.3.2020). "מי שיש לו מחסור בוויטמין די הסיכון שלו למות מקורונה עולה ביחס אסטרונומי של 2500%" (14.7.2020).

מהשמועות שבהן הופיע שם של מקור עלתה החשיבות העצמית שהמומחה או המוסד מייחסים לעצמם. נושא זה עלה בשמונה מהשמועות ונועד להוכיח לקוראי השמועה כי המקור מוסמך ובטוח בדבריו. ברוב השמועות אפשר להבחין בחשיבותם העצמית של המקורות, כדוגמת דברי הפרופסור היפני טאסוקו הונג'ו: "עשיתי 40 שנות מחקר על בעלי חיים ווירוסים [...] אני עובד 4 שנים במעבדת ווהאן בסין [...] אני יכול לומר זאת בביטחון של 100% שקורונה אינה טבעית" (27.4.2020). כך גם דבריה של הרופאה רותם ענבר: "הכותבת הינה רופאה אולם מדברת מדם ליבה ודעתה האישית (והמעט מלומדת) בלבד" (19.3.2020).

נקודה אחרונה שהופיעה בשבע שמועות היא כתיבה ברשימות, דבר שלא מאפיין בדרך כלל מוסדות שלרוב מנסחים את הודעותיהם הרשמיות בצורה מסודרת יותר ומפורטת, ואף לא מומחים, שכשהם רוצים לומר את דעתם באופן מסודר על פי רוב כותבים מאמר אקדמי. יש שמועות שנוסחו ברשימות ארוכות, כמו למשל בדבריו של ד"ר ג'יימס רוב:

הנה מה שאני עושה ואמצעי הזהירות בהם אני נוקט עתה ואנקוט בהמשך. אלה הם אותם אמצעי זהירות שבהם אני משתמש בעונות השפעת שלנו, חוץ מהמסכה והכפפות:

1. אל תלחצו ידיים. הפגישו אגרופים, קודו קידה...
2. השתמשו רק במפרקי האצבעות כדי לגעת במתגים...
3. פתחו דלתות בעזרת אגרוף קמוץ או הירך...
4. השתמשו במגבונים מחטאים בחנויות, אם הם קיימים...
5. רחצו את ידיכם בסבון למשך 10-20 שניות ו/או השתמשו...
6. שמרו בקבוק של חומר מחטא בכל כניסה לביתכם ובמכונית שלכם...
7. במידת האפשר, השתעלו או התעטשו אל תוך טישו וזרקו...

מה קניתי כהכנה להתפרצות המגפה בארצות הברית:

1. כפפות לייטקס חד-פעמיות לשימוש בעת הליכה לקניות...
2. אגרו עתה מסכות מנתחים חד-פעמיות והשתמשו בהן כדי למנוע מכם לגעת באף...
3. קנו עכשיו מחטאי ידיים וכפפות לייטקס ...
4. קנו עכשיו לכסניות אבץ. הוכח שהלכסניות הללו יעילות... (10.3.2020).

עיוות היקף המגפה: הגדלתו או הקטנתו

התמה השלישית והאחרונה נגעה לעיוות היקף המגפה, כלומר הערכת המגפה כקלה יותר או קשה יותר ממה שהיא באמת. תמה זו מנתה 18 שמועות שהיו כשליש מהשמועות (29%). היא התחלקה לשתי תתי תמות: כשני שלישים (12) מהשמועות עסקו בהקטנת היקף המגפה (67%) במטרה להרגיע את הציבור ולשוות למגפה אופי נורמטיבי, כגון: "...והנגיף עושה רושם שאיבד מאלימותו, ועד החורף האוכלוסייה תפתח נוגדנים אשר יגנו, עד החורף, על כולם" (19.7.2020). רק שלישי (שש) מהשמועות הגבירו את היקף המגפה (33%) כדי לעורר אנשים למצב, שלא יקלו ראש בעניין המגפה, כמו למשל: "... הנורא מכל מתחיל: תאריך סיום הדגירה הגיע, יאובחנו נדבקים רבים יותר, סטטיסטיקה הרבה יותר אנשים יכולים מעתה להדביק אותכם" (27.3.2020).

באחוז משמעותי של התמות שבהן עלה נושא הקטנת היקף המגפה עלו נושאים שחזרו על עצמם, כמו כתיבה שאופיינה באופטימיות יתר בשמועות שהקטינו את היקף המגפה (סך הכול 12 שמועות). עובדה זו מתיישבת עם תוכן השמועה ואופייה המשרתים את הקטנת היקף המגפה ותפיסת עולם שדורשת "פרופורציות בחיים". כדי להקריין אופטימיות היו כמה שמועות שכללו עובדות (מבוססות או לא), למשל: "בדיקה בסיסית לעקומת הגידול מראה שהגידול אינו לוגריתמי והנגיף נמצא מזה שבועיים בסוף הפאזה הסטטציונרית, כלומר בדעיכה ותמותה" (15.3.2020). "מחקרים במרכז רפואי ארסמוס טוענים שמצאו אנטי-ביוטיקה נגד הקורונה" (18.3.2020).

דומות להן היו שמועות שניסו לעודד את הציבור ולטעת בו אופטימיות בדרך כתיבה חיובית של העובדות (כלומר הם הציגו את העובדות באור חיובי וידידותי לקורא): "פה [בישראל] רוב החולים הם... בריאים" (14.3.2020). "סינית בת 103 חלתה בקורונה ועשתה החלמה מלאה לאחר שטופלה במשך 6 ימים נגד הקורונה" (18.3.2020).

נקודה נוספת בשליש מהשמועות שהקטינו בהיקף המגפה הייתה זלזול בנציגי ציבור, מתחת ביקורת על מקבלי ההחלטות וזלזול בהחלטותיהם. לטענת כמה מכותבי השמועות הסיבה למצב (שלדעתם היה מוגזם) נבעה מרצון לקידום אינטרסים אישיים של מקבלי ההחלטות ושל גופים ממסדיים. זו הייתה הסיבה שכותבי השמועות מתחו ביקורת באמצעות הקטנת היקף המגפה. לדוגמה: "התחזיות הקודרות והמפחידות של משרד הבריאות בתמיכתך לאלפי ואולי עשרות אלפי מתים התבררו כמוטעות לחלוטין. הגיע זמן להודות בטעות, להרגיע, להחזיר את ישראל לפעילות רגילה ולשקם את המשק, הכלכלה, החינוך, התרבות ועוד" (15.4.2020). "די להפחדה, די לשקר חוקי החירום והדיקטטורה, לא ניתן להם לקחת את החופש שלנו" (28.6.2020).

מחצית השמועות (שלוש מתוך שש) שעסקו בהגדלת היקף המגפה הכילו נבואות זעם (בניגוד לשמועות שהקטינו את היקף המגפה שהתאפיינו באופטימיות יתר). שוב, עניין זה משתלב עם אופי השמועות שהגדילו את היקף המגפה, חזו שחורות וראו את המגפה כקץ האנושות, כמו למשל: "אם חייכם חשובים לכם, אל תעזבו את הבית לשום

דבר ואל תלכו אפילו לקנות לחם אם אתם יכולים להקפיא, כי הנורא מכל מתחיל: תאריך סיום הדגירה הגיע, יאובחנו נדבקים רבים יותר, סטאטיסטית הרבה יותר אנשים יכולים מעתה להדביק אותכם [כך במקור]!!!” (27.3.2020). “המדיה מסתירה את המידע האמתי ומשקרת וממליץ להסתגר בבית למשך שבועיים” (2.2.2020).

דיון

שמועות הן מידע שמקורו אינו ברור (Buckner, 1965; Rosnow & Fine, 1976), ובזמן הפצת השמועה המפיץ אינו יודע אם המידע אמיתי או שקרי. שמועות נפוצות במיוחד בעיתות אסון (Liu, Burton-Jones & Xu, 2014) בשל הצורך ליצור סדר, להעניק משמעות או לנהל סיכונים במצבים מעורפלים (Bordia & DiFonzo, 2007).

בעידן הרשתות החברתיות מהירות ההפצה של השמועות עלתה באופן משמעותי וכן היקף ההפצה למספר משתמשים נרחב (Hagar, 2013; Simon et al., 2016). בזכות המדיה החברתית האזרחים מעורבים יותר בתקשורת ובפוליטיקה, והיא מאפשרת להם להפוך ליצרי תוכן ומפיצי (Hagar, 2013). התקשורת המסורתית לא תמיד מדווחת על כל עניין, ולחלל זה נכנסים ערוצי מידע בלתי רשמיים הממלאים את החסר (Starbird et al., 2012).

מרכזיותן של המדיה החברתיות בשנים האחרונות, הביאה להתפשטות נרחבת של מידע רשמי ומידע שגוי, בדומה להתפשטות הנגיף עצמו במהירות רבה, שיצרו פניקה בציבור. בהקשר זה שמועות בנושא הבריאות הן בעייתיות במיוחד מכיוון שהן עלולות לגרום לאנשים לסכן את בריאותם ובריאות אחרים (Jolley & Douglas, 2014; Lee & Oh, 2017; Pluviano, Watt & Della Sala, 2017).

במחקר בנינו מאגר שמועות שנפוצו בגל הראשון של התפרצות הנגיף בישראל. המאגר נבנה על בסיס מידע מאתרים רלוונטיים שמרכזים מידע מהארץ ומחו”ל (האתרים “לא רלוונטי” ו”מכון דוידסון”) והכיל 78 שמועות. לאחר קטלוג השמועות לפי נושאים, ערכנו סינון והשמטנו מהמחקר את השמועות שלא עסקו בהיבט הרפואי או הבריאותי של המגפה אלא בתחומים כלכליים או פוליטיים. כך נותרנו עם 62 שמועות.

הנושא הראשון עסק בהבנת המגפה. אפשר להסביר את מספרן הגדול יחסית של השמועות בתחום הבריאות על ידי השוואה להתפרצות מחלת האיידס, שבדומה לנגיף הקורונה הייתה מאופיינת בחוסר ידע על המחלה, מה שיצר חרדה חברתית שהביאה להתפשטות שמועות על היבטיה הרפואיים של המחלה, והתפשטות נרחבת פחות של שמועות שעסקו בנושאים פוליטיים, כלכליים וכדומה (Heller, 2015). לכך מצטרפים דבריהם של גורדון וולפורט וליאו פוסטמן (Allport & Postman, 1945) שטענו כי במצבים של עמימות לגבי העתיד וכאשר יש חשיבות רבה לאזרחים בנושא מסוים, במקרה שלנו לנושא הבריאות האישי, ייווצרו יותר שמועות.

תת תמה שחזרה על עצמה שוב ושוב עסקה בדרך הפצת הנגיף. דבר זה מתאים לאופי המגפה ולחוסר הבהירות בנושא זה. כלומר, אנשים רצו לדעת מהם ההרגלים שעליהם לשנות בהתנהלותם היומיומית כדי לא לחלות בנגיף. הניסיון ליישב דברים שאינם ברורים עולה גם בתיאוריית יצירת המשמעות (Sensemaking), שסוברת כי שמועות מופצות במטרה להתמודד עם חרדה ואי ודאות בניסיון ליצור משמעות ברורה (Esposito, 1980; Rosnow, 1984; & Rosnow, 1984). יתרה מזאת, ממד נוסף המתקשר לדרך הפצת הנגיף הוא הדמיון בין שמועות שונות בהקשר הבריאותי, בין היתר במחלת האיידס שבה פורסמו סברות לדרך שבה אפשר להידבק בנגיף, כמו השמועה שסברה כי אפשר להידבק במגע עם ידית הדלת, ממושב האסלה או בכריכת השחייה (Kimmel & Keefer, 1991). מאותן סיבות הגיוני שתת התמה שחזרה על עצמה מעט פחות מהראשונה עסקה בדרכים למניעת הידבקות בנגיף. דוגמאות לכך אפשר לראות שוב בהשוואה למגפת הסארס, שבה נפוצה שמועה כי שתיית חומץ אורז תפחית את הסיכויים להידבקות בנגיף (Wong, 2003). עניין זה עולה בקנה אחד גם עם תת התמה שנמצאת במקום השלישי, זו שעסקה בדרכים לריפוי קורונה, כיוון שאחוז קטן מהאוכלוסייה נדבק בנגיף ועל כן רוב עניינה של האוכלוסייה התמקד בשאלה כיצד להימנע מהידבקות ולא כיצד להבריא מהמחלה.

שלוש תתי התמות שהצגנו עד כה ושנכחו באופן תדיר התאפיינו ברלוונטיות לחיים היומיומיים של מקבלי השמועות, וייתכן שזאת הסיבה שבגינה תתי התמות הבאות, כמו התייחסות למקור הנגיף, הופיעו בתדירות נמוכה יותר בהשוואה לשמועות הקודמות כיוון שאין להם השפעה קריטית על בריאות וחיי אדם. שמועות דומות הופיעו סביב התפשטות האיידס וטענו שהאיידס פותח בידי סוכנות הביון המרכזית (CIA) במטרה לפגוע באפרו-אמריקנים והומוסקסואלים (Turner, 1993).

התמה השנייה נגעה בעשיית שימוש בגוף השמועה בשם של מוסד או של מומחה, ומנתה כשליש מכלל השמועות. ייתכן שהסיבה להפצת שמועות מסוג זה היא תפיסת השמועה כאמינה, כפי שאפשר להסיק מן הנאמר בכמה מחקרים שבהם התברר שמרכיב חשוב בתהליך השכנוע הוא אמינות המקור (Crano, 1970; Crisci & Kassinove, 1973; Gangloff, 1981; Manfredo & Bright, 1991). נסביר את טענתנו זו באמצעות מודל סבירות העיבוד (Petty & Cacioppo, 1986): מכיוון שתחילת הקורונה לוותה בעמימות ובאי ודאות, אנשים עיברו את המידע שקיבלו במסלול ההיקפי, ברמזים סביבו, כגון אמינות מקור המסר, ועסקו פחות בתוכן המסר (Pornpitakpan, 2004). אנו סוברים כי זו הסיבה שבגינה אנשים השתכנעו בנכונותה של השמועה והפיצו אותה. ברור מאליו שדבר זה יכול להסביר את המניעים של כותבי השמועות להשתמש במרכיב זה. כשחילקנו את התמה למקור מהארץ או מחו"ל גילינו פי שניים שמועות שהגיעו בשם מוסד או מומחה מחו"ל משמועות בשם מומחים או מוסדות בארץ. לדעתנו הסיבה האפשרית

לכך היא אופייה הגלובלי של המגפה שתקפה באופן גורף את כל העולם והניסיון של הישראלים להבין את המגפה והשלכותיה ממדינות שהיו במצב דומה למדינת ישראל. התמה השלישית עסקה בעיוות ביחס להיקף המגפה, שכלל הקטנה או הגדלה של המציאות בהקשר לנגיף הקורונה. דבר זה עולה בקנה אחד עם הממצאים בספרות, שבה מוצגים שני סוגי שמועות: "אימה", שמועות שמביעות פחד מההווה ומהעתיד, ושמועות המעוררות תקווה בעלות אופי חיובי ומכונות שמועות "משאלה" (Allport & Postman, 1947). מציאנו שרוב השמועות עסקו בהקטנת היקף המגפה, ונוצרו ככל הנראה במטרה להרגיע את הציבור ולשוות למגפה אופי נורמטיבי או להעביר ביקורת על הממסד שייתכן שהוא "מנפח" את הנתונים כדי לזרוע בהלה בציבור ולקדם אינטרסים שלו. חלק קטן מהשמועות עסק בהגדלת היקף המגפה ולרוב זעק במטרה לעורר את האנשים למצב הנורא שהם שרויים בו. ממצאים אלה סותרים את הכתוב בספרות, שבה נאמר כי לעיתים קרובות שמועות אימה בעלות אופי שלילי נפוצות יותר משמועות משאלה (Rosnow, Esposito & Gibney, 1988). ממצא זה מעניין במיוחד לאור דבריהם של כהנמן וטברסקי (Kahneman & Tversky, 1979) כי מידע שלילי נתפס כחשוב יותר ולכן משותף יותר מאשר מידע חיובי.

אפשר להסביר סתירה זו בשתי דרכים: האחת היא שמגפה בסדר גודל כזה היא אירוע שמזה כמאה שנה לא נתקלנו בו, ולכן התגובות לו שונות מאשר במצבי אסונות אחרים שאנחנו מכירים יותר, כי לצערנו הם פוקדים אותנו בתדירות גבוהה יותר (מלחמות, אסונות טבע וכדומה). הסיבה האפשרית השנייה עשויה להיות קשורה למצב הפוליטי בישראל בשנתיים האחרונות, אשר אפשר ביקורת של כותבי השמועות על התנהלות הממסד. במסגרת השמועות הועלתה הטענה שהממסד "מגזים" באופן האכיפה ההדוק שלו וזו בסך הכול מגפה נורמטיבית ולא אירוע יוצא דופן, כפי שטענו המקטינים בהיקפה (נקודה זו עלתה גם בהתייחסות ספציפית לעניין הקטנת היקף המגפה, שם נמצאו שמועות בעלות אופי המזלזל בנציגי ציבור).

סיכום

במחקר בדקנו את תוכן השמועות בגל הראשון של נגיף הקורונה בישראל. עם התפרצות הנגיף הוכרז מצב חירום בין-לאומי שלווה בחוסר ודאות ועמימות בכל הנוגע להשפעותיו של הנגיף, דבר ששימש כקרקע פורייה לשמועות רבות. במחקר התמקדנו בשמועות שעסקו בתחום הבריאותי. רובן עסקו בתוכן רלוונטי ומהותי לחיי אדם, כמו דרך ההפצה של הנגיף ואמצעים למניעת וריפוי המחלה. נושא זה מסתמך על הספרות שטוענת שככל שנושא חשוב ורלוונטי לאדם יותר, במיוחד בתקופת אסונות וחירום, העיסוק בו יהיה רב יותר. כן מציאנו שאופי השמועות דומה בתוכןן לשמועות שנפוצו בהקשר למחלות אחרות.

יתר על כן, זיהינו תמה נוספת שבה נמצא שימוש רב בשם של מוסד או מומחה מהארץ או מחו"ל בגוף השמועה. נושא זה לא נבדק באופן ספציפי בהקשר לשמועות, אך ממחקרים דומים על אמינות מקור המסר ברשתות החברתיות בנושאים בריאותיים עולה כי מידע שהייתה בו אמירה בשם גוף סמכותי נתפס כאמין יותר. בעזרת מודל סבירות העיבוד הסברנו כי בשל עמימות המידע בנוגע למגפה בתחילתה אנשים תפסו רמזים חיצוניים כמשמעותיים, כמו למשל אמינות המקור, ולדעתנו זו הסיבה שהמידע נתפס כנכון (ולכן שותף). כמו כן הסיבה האפשרית שבגללה היו יותר שמועות בשם של מוסד או מומחה מחו"ל היא אופייה הגלובלי של המגפה.

תמה שלישית עסקה בעיוות היקף המגפה. בניגוד לספרות הקיימת שטוענת כימידע שלילי חזק יותר ולכן מופץ בהיקף רחב יותר, מצאנו במחקרנו את ההפך: מספר השמועות בעלות האופי החיובי, הווי אומר המקטינות את היקף המגפה, גבר על השמועות שהגדילו את היקפה.

לנוכח מרכזיות השמועות והשקרים המופצים בתקשורת ובמדיה החברתיות על נגיף הקורונה, מתבקשים מחקרי המשך שיוסיפו ויבדקו את תוכן השמועות המופצות בזירה הציבורית בהקשר לקורונה ואופיין, וכן את המשתנים המשפיעים על תפיסות הצרכנים לגבי מהימנות השמועות, ונכונותם להפיצן לנמענים נוספים.

הערות

1 כל התאריכים מתייחסים לתאריך העלאת השמועה לאתרים.

מקורות

אברך, ל' (2016). "קרה שהודעות וואטסאפ הגיעו לאם שכולה לפני הודעה הרשמית", אוחזר ב־14.1.2021, מתוך: <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001121304>
דו"ח בוק (2020). דו"ח האינטרנט של בוק 2019–2020, אוחזר ב־1.2.2021, מתוך: https://media.bezeq.co.il/pdf/internetreport_2020.pdf

Abbasi, A., L. Hossain, J. Hamra & C. Owen (December, 2010). *Social Networks Perspective of Firefighters' Adaptive Behaviour and Coordination among Them*, paper presented at the IEEE/ACM Int'l Conference on Green Computing and Communications & International Conference on Cyber, Physical and Social Computing, Washington, DC, USA.

Aghababaeian, H., L. Hamdanieh & A. Ostadtaghizadeh (2020). "Alcohol Intake in an Attempt to Fight COVID-19: A Medical Myth in Iran", *Alcohol*, 88, pp. 29-32.

Allport, G.W. & L.J. Postman, (1945). "Section of Psychology: The Basic Psychology of Rumor", *Transactions of the New York Academy of Sciences*, 8(2), pp. 61-81.

Allport, G.W. & L. Postman (1947). *The Psychology of Rumor*. New York: Holt.

Anthony, S. (1973). "Anxiety and Rumor", *The Journal of Social Psychology*, 89(1), pp. 91-98.

Bates, L. & C. Callison (August 2008). *Effect of Company Affiliation on Credibility in the Blogosphere*. Paper presented at the Association for Education in Journalism and Mass Communication Conference, Chicago.

- Bordia, P. & N. DiFonzo (2004). "Problem Solving in Social Interactions on the Internet: Rumor as Social Cognition", *Social Psychology Quarterly*, 67(1), pp. 33-49.
- Bordia, P. & N. DiFonzo (2007). *Rumor Psychology: Social and Organizational Approaches*. Washington, D.C.: American Psychological Association.
- Boyle, E.I., S. Weng, J. Gollub, H. Jin, D. Botstein, J.M. Cherry & G. Sherlock (2004). "GO: TermFinder — Open Source Software for Accessing Gene Ontology Information and Finding Significantly Enriched Gene Ontology Terms Associated with a List of Genes", *Bioinformatics*, 20(18), pp. 3710-3715.
- Bruns, A., S. Harrington & E. Hurcombe (2020). "<? Covid19?>'Corona? 5G? or Both?': The Dynamics of COVID-19/5G Conspiracy Theories on Facebook", *Media International Australia*, 177(1), pp. 12-29.
- Buckner, H.T. (1965). "A Theory of Rumor Transmission", *Public Opinion Quarterly*, 29(1), pp. 54-70.
- Chary, M.A., D.L. Overbeek, A. Papadimoulis, A. Sheroff & M.M. Burns (2020). "Geospatial Correlation between COVID-19 Health Misinformation and Poisoning with Household Cleaners in the Greater Boston Area", *Clinical Toxicology*, 59(4), pp. 320-325.
- Comfort, L.K., K. Ko & A. Zagorecki (2004). "Coordination in Rapidly Evolving Disaster Response Systems: The Role of Information", *American Behavioral Scientist*, 48(3), pp. 295-313.
- Crano, W.D. (1970). "Effect of Sex, Response Order, and Expertise in Conformity: A Dispositional Approach", *Sociometry*, 33, pp. 239-252.
- Crisci, R. & H. Kassinove (1973). "Effect of Perceived Expertise, Strength of Advice, and Environmental Setting on Parental Compliance", *Journal of Social Psychology*, 89, pp. 245-250.
- Depoux, A., S. Martin, E. Karafillakis, R. Preet, A. Wilder-Smith & H. Larson (2020). "The Pandemic of Social Media Panic Travels Faster than the COVID-19 Outbreak", *Journal of Travel Medicine*, 27(3), pp. 1-2.
- Diviani, N., B. van Den Putte, S. Giani, & J.C. van Weert (2015). "Low Health Literacy and Evaluation of Online Health Information: A Systematic Review of the Literature", *Journal of Medical Internet Research*, 17(5), p. 283-299.
- Espósito, J.L. & R.L. Rosnow, (1984). "Cognitive Set and Message Processing: Implications of Prose Memory Research for Rumor Theory", *Language & Communication*, 4, pp. 301-315.
- Fumento, M. (1990). *The Myth of Heterosexual AIDS*, New York: Basic books.
- Gangloff, B. (1981). "Credibilite de l'emetteur, credibilitd du message, et dissuasion: Experimentation en milieu suburbain" [Communicator credibility, message credibility, and dissuasion: Experiments in a suburban setting], *Bulletin de Psychologie*, 34, pp. 748-753.
- Garfin, D.R., R.C. Silver & E.A. Holman (2020). "The Novel Coronavirus (COVID 2019) Outbreak: Amplification of Public Health Consequences by Media Exposure", *Health Psychology*, 39, pp. 355-357.
- Garrett, R.K. (2011). "Troubling Consequences of Online Political Rumoring", *Human Communication Research*, 37(2), pp. 255-274.
- Hagar, C. (2013). "Crisis Informatics: Perspectives of Trust – Is Social Media a Mixed Blessing?" *School of Information Student Research Journal*, 2(2), pp.9-14.
- He, L., H. Yang, X. Xiong, & K. Lai (2019). "Online Rumor Transmission among Younger and Older Adults", *Sage Open*, 9(3), pp. 1-9.
- Heller, J. (2015). "Rumors and Realities: Making Sense of HIV/AIDS Conspiracy Narratives

- and Contemporary Legends”, *American Journal of Public Health*, 105(1), pp. 43-50.
- Hobfoll, S.E. & P. London, (1986). “The Relationship of Self-concept and Social Support to Emotional Distress among Women during War”, *Journal of Social and Clinical Psychology*, 4(2), pp. 189-203.
- Hovland, C., I. Janis & H. Kelley (1953). *Communication and Persuasion*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Hu, Y. & S.S. Sundar, (2010). “Effects of Online Health Sources on Credibility and Behavioral Intentions”, *Communication Research*, 37, pp. 105-132.
- Jaeger, M.E., S. Anthony & R.L. Rosnow (1980). “Who Hears WEhat from Whom and With What effect: A Study of Rumor”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 6(3), pp. 473-478.
- Jolley, D. & K.M. Douglas (2014). “The Effects of Anti-vaccine Conspiracy Theories on Vaccination Intentions”, *PloS one*, 9(2), pp. e89177.
- Kahneman, D. & A. Tversky (1979). “On the Interpretation of Intuitive Probability: A Reply to Jonathan Cohen”, *Cognition*, 7, pp. 409–411.
- Kimmel, A.J. & R. Keefer (1991). “Psychological Correlates of the Transmission and Acceptance of Rumors about AIDS 1”, *Journal of Applied Social Psychology*, 21(19), pp. 1608-1628.
- Kwak, H., C. Lee, H. Park & S. Moon (April 2010). “What is Twitter, A Social Network or a News Media?”. Paper presented at the 19th international conference on World Wide Web, Raleigh, NC.
- Kwon, S., M. Cha, K. Jung, W. Chen & Y. Wang (November 2013). “Aspects of Rumor Spreading on a Microblog Network”. Paper presented at the International Conference on Social Informatics, Springer, Cham.
- Lee, H. & H.J. Oh (2017). “Normative Mechanism of Rumor Dissemination on Twitter”, *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 20(3), pp. 164-171.
- Lev-On, A. (2012). “Communication, Community, Crisis: Mapping Uses and Gratifications in the Contemporary Media Environment”, *New Media and Society*, 14(1), pp. 98-116.
- Lev-On, A. & V. Uziel (2018). “Live, Visual, Social, and Mobile: Media Ecology in Emergencies and Ordinary Times”, *Online Information Review*, 42(4), pp. 545-558.
- Lin, X., P.R. Spence & K.A. Lachlan (2016). “Social Media and Credibility Indicators: The Effect of Influence Cues”, *Computers in Human Behavior*, 63, pp. 264-271.
- Liu, F., A. Burton-jones & D. Xu (2014). Rumors on Social Media in Disasters: Extending Transmission to Retransmission, in: *Proceedings of the Pacific Asia Conference on Information Systems (PACIS)*, p. 49.
- Manfredo, M.J. & A.D. Bright, (1991). “A Model for Assessing the Effects of Communication on Recreationists”, *Journal of Leisure Research*, 23, pp. 1-20.
- McCroskey, J.C. (1966). “Scales for the Measurement of Ethos”, *Speech Monographs*, 33, pp. 65-72.
- Merchant, R.M. & N. Lurie (2020). “Social Media and Emergency Preparedness in Response to Novel Coronavirus”, *Jama*, 323, pp. 2011–2012.
- Mian, A. & S. Khan (2020). “Coronavirus: The Spread of Misinformation”, *BMC Medicine*, 18(1), pp. 1-2.
- Navrátil, V. & L. Navrátil (2015). “Preparedness of Health System in Israel for Mass Emergencies”, *Casopis lekaru ceskych*, 154(3), pp. 132-136.
- Ni, Q., J. Guo, C. Huang & W. Wu (August 2020). “Community-Based Rumor Blocking

- Maximization in Social Networks”. Paper presented at the International Conference on Algorithmic Applications in Management, Springer, Cham.
- Oh, H.J. & H. Lee (2019). “When Do People Verify and Share Health Rumors on Social Media? The Effects of Message Importance, Health Anxiety, and Health Literacy”, *Journal of Health Communication*, 24(11), pp. 837-847.
- Osmond, D.H. (2003). *Epidemiology of HIV/AIDS in the United States*. HIV InSite Knowledge Base Chapter. Retrieved on 18.1.2021 from <http://hivinsite.ucsf.edu>.
- Palen, L. & S.B. Liu (April 2007). “Citizen Communications in Crisis: Anticipating a Future of ICT-supported Public Participation”. Paper presented at the SIGCHI conference on Human factors in computing systems, New York.
- Petty, R.E. & J.T. Cacioppo (1986). “The Elaboration Likelihood Model of Persuasion”, L. Berkowitz (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (pp. 123-203). New York: Academic Press.
- Pezzo, M.V. & J.W. Beckstead (2006). “A Multilevel Analysis of Rumor Transmission: Effects of Anxiety and Belief in Two Field Experiments”, *Basic and Applied Social Psychology*, 28(1), pp. 91-100.
- Pluviano, S., C. Watt & S. Della Sala (2017). “Misinformation Lingers in Memory: Failure of Three Pro-vaccination Strategies”, *PLoS One*, 12(7), pp. 1-5.
- Pornpitakpan, C. (2004). “The Persuasiveness of Source Credibility: A Critical Review of Five Decades’ Evidence”, *Journal of Applied Social Psychology*, 34 (2), pp. 243-281.
- Rosnow, R.L. (1974). “Communications as Cultural Science”, *Journal of communication*, 24(3), pp. 26-38.
- Rosnow, R.L. (1980). “Psychology of Rumor Reconsidered”, *Psychological Bulletin*, 87, pp. 578-591.
- Rosnow, R.L., J.L. Esposito & L. Gibney (1988). “Factors Influencing Rumor Spreading: Replication and Extension”, *Language & Communication*, 2, pp. 29-42.
- Rosnow, R. & G. Fine (1976). *Rumor and Gossip: The Social Psychology of Hearsay*, New York: Elsevier.
- Silverman, C. (2015). *Lies, Damn Lies and Viral Content: How News Websites Spread (and Debunk) Online Rumors, Unverified Claims, and Misinformation*. Retrieved on 14.1.2021 from: <http://towcenter.org/research/lies-damn-lies-and-viral-content/>
- Simon, T., A. Goldberg, D. Leykin, & B. Adini, (2016). “Kidnapping WhatsApp: Rumors during the Search and Rescue Operation of Three Kidnapped Youth”, *Computers in Human Behavior*, 64, pp. 183-190.
- Spence, P.S., K. Lachlan, D. Westerman, & S.A. Spates (2013). “Where the Gates Matter Less: Ethnicity and Perceived Source Credibility in Social Media Health Messages”, *The Howard Journal of Communication*, 24, pp. 1-16.
- Sundar, S.S. & C. Nass (2001). “Conceptualizing Sources in Online News”, *Journal of Communication*, 51(1), pp. 52-72.
- Starbird, K., L. Palen, B. Liu, S., Vieweg, S., A. Hughes, A. Schram, K. M. Anderson, M. Bagdouri, J. White C. McTaggart & C. Schenk (2012). “Promoting Structured Data in Citizen Communications during Disaster Response: An Account of Strategies for Diffusion of the ‘Tweak the Tweet’ Syntax”, in: C. Hagar (ed.), *Crisis Information Management: Communication and Technologies* (pp. 43-62). Oxford, UK: Chandos Publishing.

- Stephens, K.K. & P.C. Malone (2009). "If the Organizations Won't Give Us Information: The Use of Multiple New Media for Crisis Technical Translation and Dialogue", *Journal of Public Relations Research*, 21(2), pp. 229-239.
- Stiegler, R., S. Tilley & T. Parveen (September 2011). "Finding Family and Friends in the Aftermath of a Disaster Using Federated Queries on Social Networks and Websites". Paper presented at the 2011 13th IEEE International Symposium on Web Systems Evolution (WSE), IEEE, Melbourne.
- Sweetser, K.D. & E. Metzgar (2007). "Communicating during Crisis: Use of Blogs as a Relationship Management Tool", *Public Relations Review*, 33(3), pp. 340-342.
- Swindell, J.S., A.L. McGuire & S.D. Halpern (2010). "Beneficent Persuasion: Techniques and Ethical Guidelines to Improve Patients' Decisions", *Annals of Family Medicine*, 8, pp. 260-264
- Tasnim, S., M.M. Hossain, & H. Mazumder (2020). "Impact of Rumors and Misinformation on COVID-19 in Social Media", *Journal of Preventive Medicine and Public Health*, 53(3), pp. 171-174.
- Tierney, K., C. Bevc and E. Kuligowski (2006). "Metaphors Matter: Disaster Myths, Media Frames, and their Consequences in Hurricane Katrina", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 604(1), pp. 57-81.
- Turner, P.A. (1993). *I Heard it through the Grapevine: Rumor in African-American Culture*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Von Wagner, C., C. Semmler, A. Good & J. Wardle (2009). "Health Literacy and Self-efficacy for Participating in Colorectal Cancer Screening: The Role of Information Processing", *Patient Education and Counseling*, 75(3), pp. 352-357.
- Vosoughi, S., D. Roy & S. Aral (2018). "The Spread of True and False News Online", *Science*, 359(6380), pp. 1146-1151.
- Wang, Z., J.B. Walther, S. Pingree & R.P. Hawkins (2008). "Health Information, Credibility, Homophily, and Influence via the Internet: Web Sites versus Discussion Groups", *Health Communication*, 23, pp. 358-368.
- Wong, J. (2003). "China's Failure", *The Globe and Mail*, p. A1, retrieved on 18.1.2021, from <http://mail.com/servlet/story/RTGAM.20030404.wSARSchina0404/BNStory/Front>
- Zook, M., M. Graham, T. Shelton & S. Gorman, (2010). "Volunteered Geographic Information and Crowdsourcing Disaster Relief: A Case Study of the Haitian Earthquake", *World Medical & Health Policy*, 2(2), pp. 7-33.
- Zhang, E. & K. Fleming (2005). "Examination of Characteristics of News Media under Censorship: A Content Analysis of Selected Chinese Newspapers' SARS Coverage", *Asian Journal of Communication*, 15(3), pp. 319-339.